

Filip Wolański

Uniwersytet Wrocławski

 <https://orcid.org/0000-0002-4287-6911>

Historia związków między szlachtą polską a węgierską w świetle staropolskiego piśmiennictwa historycznego i geograficznego w wieku XVIII

Sąsiedztwo polsko-węgierskie pozostawiło trwały ślad w świadomości obu narodów. Współczesne wyobrażenia i stereotypy na swój temat Polacy i Węgrzy czerpią przede wszystkim z doświadczeń historycznych XIX, a zwłaszcza XX w., natomiast ślady starszych tego rodzaju opinii i ich tradycji można odnaleźć w historiografii wczesnonowożytnej, jak również w zawierającym podobne odniesienia, powstałym w tym okresie piśmiennictwie, m.in. heraldycznym czy geograficznym¹.

W XVIII stuleciu istniał wykształcony w procesie formowania się piśmiennictwa staropolskiego sposób ukazywania Węgier, którego źródeł należy szukać w historiografii późnego średniowiecza, a zwłaszcza spuściznie doby renesansu². W dyskursie ówczesnych historyków konsekwentnie odnotowywane było istnienie

1 O związkach polsko-węgierskich pisali m.in. Wacław Felczak, Teresa Chyncewska-Hennel, a ostatnio Dariusz Dąbrowski.

2 O Węgrzech jako bliskim i ważnym sąsiedzie Polski dużo pisał wybitny historyk schyłku średniowiecza Jan Długosz, wywierając swoim piarstwem wielki wpływ na następne pokolenia historiografów podejmujących w swoich dziełach wątek relacji polsko-węgierskich, wśród których można wymienić najważniejszych: Macieja z Miechowa, Marcina Kromera, Marcina i Joachima Bielskich czy Aleksandra Gwagnina. Por. B. Olszewicz, *Geografia polska w okresie odrodzenia*, Warszawa 1956.

trwałych relacji między Polską a Węgry, eksponowano związki polityczne, zwłaszcza rządy wspólnych dla obu państw monarchów, oraz bezpośrednie kontakty elit społecznych. Porównywano pozycję szlachty węgierskiej (zapewnioną jej jeszcze przez zapisy Złotej Bulli) z przywilejami polskiej szlachty, ukształtowanymi począwszy od XIV po XVI w.

Analizę sposobu postrzegania relacji z Królestwem Węgierskim i jego elitami warto rozpocząć od ukazania obrazu funkcjonującego w niezwykle poczytnych w Rzeczypospolitej kompendiach geograficznych³. Wraz z modernizacją piśmiennictwa geograficznego w duchu oświecenia kształtował się również nowy sposób opisywania państw Korony św. Stefana. Tego rodzaju dzieła zawierały dużą liczbę informacji odnoszących się do historii, co wynikało z bardzo bliskich związków między historią a geografiami w ówczesnym dyskursie naukowym i dydaktycznym, nie tylko zresztą polskim⁴. Schemat opisu poszczególnych państw, a nawet kontynentów był podobny, co należy pokreślić. Węgry były tu zawsze obecne jako ważne państwo europejskie o ugruntowanej pozycji, nawet jeśli traktowane były jako jeden z krajów wchodzących w skład monarchii Habsburgów.

Za przykład może posłużyć ujęcie, które znajdujemy w *Geografii czyli czterech części świata opisanu* pióra pijara Pawła Fiszer, wydanej w Warszawie w 1761 r.⁵ W zgodzie z modernizacyjnymi

3 J. Okoń, *Kompendia wiedzy a kompilacje. (Wprowadzenie do problematyki gatunku)*, „Ruch Literacki” 2007, t. XLVIII, nr 4–5, s. 409–421; F. Wolański, *Staropolskie podręczniki i kompendia geograficzne jako źródło wiedzy o świecie w XVIII w.*, [w:] *Staropolskie kompendia wiedzy*, red. I.M. Dacka-Górzyńska, J. Partyka, Warszawa 2009, s. 195–202; idem, *Europa jako punkt odniesienia dla postrzegania przestrzeni geograficznej przez szlachtę polską w osiemnastym wieku w świetle relacji podróżniczych i geograficznych*, Wrocław 2002.

4 Por. S. Lipko, *Nauczanie geografii w okresie Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 1973; idem, *Podręczniki geografii w szkołach polskich XVIII w.*, Warszawa 1966, *Rozprawy z dziejów oświaty*, t. IX; K. Puchowski, *Edukacja historyczna w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej 1565–1773*, Gdańsk 1999; idem, *Edukacja historyczno-geograficzna w kolegiach pijarskich i jezuickich w I Rzeczypospolitej. Próba porównania*, [w:] *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX w.*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Warszawa–Kraków 1993, s. 477–488.

5 P. Fiszer, *Geografia czyli czterech części świata opisanie, w którym się wyrażą rząd i własność każdego państwa z obyczajami obywateli jego, znaczniejsze miejsca z położeniem ich względem innych, osobliwsze rzeki ze źródłami swemi*

tendencjami, jakie pojawiły się pod wpływem wzorów francuskich w polskim piśmiennictwie geograficznym, wykład w dziele Fiszera zorganizowany został w strukturze pytań i odpowiedzi. Pierwsze pytanie brzmi: „Co rozumiesz przez Węgry?”. W odpowiedzi na nie czytamy: „Węgry są Królestwem, które przed tym electivum było, lecz roku 1687 deklarowane jest dziedzicznym Domu Austriackiego, przez wszystkie stany swoje w Preszburgu zgromadzone”⁶. W przywołanej definicji można doszukać się odwołań do bliskości ustrojowej między obu państwami i wynikającej z tego podobnej pozycji szlachty. Co symptomatyczne, wspomniana przez Fiszera zmiana, jaka nastąpiła w 1687 r. po objęciu tronu przez Józefa I Habsburga i decyzjach sejmu węgierskiego z lat 1687–1688, odnotowywana była również przez innych ważnych polskich autorów XVIII stulecia opisujących Węgry, m.in. Benedykta Chmielowskiego, Władysława Łubieńskiego czy Karola Wyrwicza⁷. Fiszer odpowiadał też na pytanie: „Powiedz o przymiotach Węgrów?”. Choć nie wspominał w odpowiedzi o szlachcie, wiele cech, które mieli prezentować sobą Węgrzy, korespondowało z polskimi wyobrażeniami na temat szlachty, której cechy mieli posiadać Madziarzy. Pijar pisał bowiem:

Mówią pospolicie, iż Węgrzy więcej chęci do wojny, niż do nauk mają i komercjów [interesów – F.W.]. Są dumni, wielkich chwytają się zamysłów, nie bardzo z sobą zgadzają się, w wielu językach,

i ujęciami z Przydatkiem krótkiej nauki o sferze, z francuskiego na polski język dla młodzi szkolnej przetłumaczone, Warszawa 1761.

⁶ *Ibidem*, s. 67.

⁷ Por. B. Chmielowski, *Nowe Ateny albo akademia wszelkiej scjencji pełna, na różne tytuły jak na classes podzielona, mądrym dla memoriału, idiotom dla nauki, politykom dla praktyki, melancholikom dla rozrywki erygowana*, cz. 1–4, Lwów 1745–1756; W. Łubieński, *Świat we wszystkich swoich częściach mniejszych i większych, to jest w Europie, Azji, Afryce i Ameryce w monarchiach, królestwach, księstwach, prowincjach, wyspach i miastach geograficznie i historycznie opisany*, Wrocław 1741; K. Wyrwicz, *Geografia powszechna czasów teraźniejszych albo opisanie krótkie krajów całego świata, ich położenia, granic, płodu ziemnego, skłonności obywatelów, handlu, obyczajów etc. etc. Z najświeższych wiadomości, krajopisarzy i wędrowników zebrane ku pożytkowi młodzi narodowej na szkoły publiczne wydana*, Warszawa 1770. Następne wydania opublikowane zostały w Warszawie w 1773 r.

a osobliwie w łacińskim biegli są, których język ojczysty to ma osobliwszego, że ani on od żadnego, ani żaden inny od niego nie pochodzi⁸.

Warto dodać, że wymienione przez Fiszera cechy Węgrów – waleczność, duma, ale i skłonność do kłótni – były jednymi ze stereotypowych cech polskiej szlachty, przywoływanych przez moralistów w kazaniach i pismach nawołujących do reformy państwa w XVIII w.

Dużo uwagi Węgrom poświęcił ważny encyklopedysta staropolski Benedykt Chmielowski w swoich *Nowych Atenach albo akademii wszelkiej scjencji pełnej*. Jego ujęcie należy traktować jako przykład dyskursu erudycyjnego wpisanego w starszą niż oświeceniowa metodę uprawiania pisarstwa historycznego czy geograficznego⁹. Nie można jednak pominąć tego niezwykle popularnego w Rzeczypospolitej autora. Opis geograficzny Węgier nie zawiera informacji o relacjach polsko-węgierskich, choć Chmielowski przedstawił dość szczegółowo, jak na dzieło o charakterze encyklopedycznym, ustrój tego kraju. Z jego kompendium napisanego w latach czterdziestych XVIII w. wyłania się obraz sytuacji politycznej i ustrojowej na Węgrzech po 1687 r., z nowym podziałem administracyjnym na komitaty oraz wyraźnie odróżniającą się od reszty szlachty magnaterią, sprawującą władzę nad poszczególnymi jednostkami terytorialnymi. Jednak realia ustrojowe zostały znacząco uproszczone, a pozycja szlachty węgierskiej potraktowana jako praktycznie taka sama jak polskiej. Chmielowski opisywał m.in. „senat węgierski”, który miał mieć, w jego opinii, skład na poły przypominający polski senat złożony z biskupów, prałatów, wojewodów, komesów i szlachty. Wymieniał również instytucję

⁸ P. Fiszer, *op. cit.*, s. 68.

⁹ Por. A.F. Grabski, *Historyzm sarmacki a historyzm Oświecenia*, „Przegląd Humanistyczny” 1972, t. XVI, nr 5, s. 1–15; J. Orzeł, *Historia – tradycja – mit w pamięci kulturowej szlachty Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Warszawa 2016. O charakterze dyskursu Chmielowskiego pisały Maria Wichowa i Halina Rybicka-Nowacka, por. H. Rybicka-Nowacka, „Nowe Ateny” Benedykta Chmielowskiego. *Metoda, styl, język*, Warszawa 1974; M. Wichowa, *Ks. Benedykt Chmielowski – twórca „Nowych Aten” jako „scriptor rerum mirabilium”*, [w:] *Świt i zmierz baroku*, red. M. Hanusiewicz, J. Dąbkowska, A. Karpiński, Lublin 2002, s. 475–487.

hetmana, który miał być urzędem bardzo dla Węgier szkodliwym. Wspominał także o kanclerzu i podkanclerzym, funkcjonujących podobnie jak w Rzeczypospolitej. Na koniec podsumowywał swój opis zdaniem: „Inni urzędnicy są podobni polskim”¹⁰.

Nowe Ateny zawierają jednak nie tylko opis ustroju i geografii Węgier. Na ich kartach można również znaleźć wiele informacji historycznych, ukazujących dzieje stosunków z Polską lub wręcz momenty wspólnej przeszłości. Odnoszą się one przede wszystkim do królów, którzy skupili w swoich rękach władzę w obu krajach. Stąd relacje na temat panowania Ludwika Andegaweńskiego w Polsce, Władysława Warneńczyka na Węgrzech czy rządów Stefana Batorego w Rzeczypospolitej. Wśród informacji przekazanych przez Chmielowskiego¹¹ warto zwrócić uwagę zwłaszcza na fragment dotyczący wydarzeń z drugiej połowy XIV w., które zyskały szczególne znaczenie w ideologii polskiej szlachty w XVII i XVIII stuleciu. Chodzi o tzw. rokosz gliniański, do którego miało dojść pod rządami Ludwika, gdy władzę pod nieobecność monarchy mieli sprawować przysłani przez niego węgierscy urzędnicy oraz powolni królowi polscy dygnitarze pod nominalnym nadzorem regentki Elżbiety Łokietkówny, królowej matki. Sprzeciw szlachty miał doprowadzić do nadania jej pierwszych przywilejów, które miały stać się fundamentem jej późniejszych praw politycznych. Legendarny rokosz został wymyślony i spopularyzowany w pismach politycznych rozpowszechnianych około roku 1606 w związku z wojną domową w Rzeczypospolitej, określaną jako rokosz Zebrzydowskiego¹². Tradycja rokoszu gliniańskiego wpisała się w ideologię złotej wolności, służąc za uzasadnienie dla sprzeciwu wobec decyzji podejmowanych przez monarchę wbrew interesom szlachty.

¹⁰ B. Chmielowski, *op. cit.*, s. 431.

¹¹ *Ibidem*, s. 348.

¹² M. Wyszomirska, *Rokosz gliniański i „Rady Kallimacha” a doktryna złotej wolności*, [w:] *Nad społeczeństwem staropolskim. Kultura, instytucje, gospodarka w XVI–XVIII stuleciu*, red. K. Łopatecki, W. Walczak, Białystok 2007, s. 73–82. Już w XVIII w. Józef Andrzej Załuski dowodził fikcyjności tego wydarzenia. Por. J. A. Załuski, *Specimen historiae polonae criticae...*, Varsavia 1735.

Szerzej od Chmielowskiego o legendarnym rokoszu pisało w XVIII w. wielu innych historyków, m.in. Gaudenty Pikulski¹³, a zwłaszcza Augustyn Kołodzki¹⁴, wspominał o nim jeszcze Adam Naruszewicz w swojej na wskroś oświeceniowej *Historii narodu polskiego*¹⁵. Istnieje również bardzo dużo rękopiśmiennych odpisów tej historii zachowanych w sylwach szlacheckich lub innego rodzaju osobistych notatkach szlachty¹⁶.

Aby ukazać specyfikę staropolskiej tradycji politycznej manifestującej się w opisie rokoszu gliniańskiego, warto odnieść się do informacji zawartych w *Thronie ojczystym albo pałacu wieczności* Augustyna Kołodzkiego, który szczególnie dużo miejsca poświęcił temu wydarzeniu. Z relacji historyka wyłania się obraz sporu między monarchą a szlachtą i jej elitami związany z narzucaniem przez władcę obcych namiestników i sędziów oraz chęć odebrania Polsce ziem ruskich i przyłączenia ich do Węgier. Zdaniem Kołodzkiego pochodzący z Węgier, ale i z Niemiec sędziowie mieli nie znać polskiego prawa i nadużywać władzy. Natomiast Ludwik próbował przekupić część polskich senatorów, którzy brali udział w sejmie zwołanym do Budy. Plany monarchy zostały zniweczone dzięki postawie szlachty i jej przywódców z Wincentym Granowskim na czele (stąd inna nazwa tego wydarzenia – rokosz Granowskiego). Spisek władcy ze sprzedajnymi senatorami odkryto, winnych zwabiono do kraju i ścięto, a króla zmuszono do ustępstw dzięki mobilizacji tysięcy szlachty, gotowej bronić swojej wolności. Popularność mitycznego rokoszu, zwłaszcza na przełomie XVII i XVIII w., należy łączyć z narastającą w społeczeństwie Rzeczypospolitej wrogością wobec obcych, poczuciem zagrożenia ze strony

13 G. Pikulski, *Sukces świata czyli historia uniwersalna o pierwszych Rodzicach Adamie i Ewie, początku monarchij, królestw i miast ważniejszych, zaczawszy od stworzenia świata aż do teraźniejszych czasów*, Lwów 1763.

14 A. Kołodzki, *Thron ojczysty albo pałac wieczności w krótkim zebraniu monarchów, książąt i królów polskich z różnych aprobowanych autorów, od pierwszego Lecha aż do teraźniejszych czasów, zupełną w sobie życia i dzieł ich nieśmiertelnych zamykający historią*, Poznań 1727.

15 A. Naruszewicz, *Historia narodu polskiego*, t. II–VII, Warszawa 1780–1786.

16 S. Roszak, *Archiwum sarmackiej pamięci. Funkcje i znaczenie rękopiśmiennych ksiąg „silva rerum” w kulturze Rzeczypospolitej XVIII w.*, Toruń 2004, s. 173–176.

elekcyjnych królów, zwłaszcza wywodzących się z innego kręgu kulturowego. Węgierska szlachta, a właściwie przedstawiciele jej elit, w opisie rokoszu gliniańskiego występują również jako obcy narzucani przez własnego monarchę, z intencją podporządkowania sobie Polaków i odebrania im ziem ruskich.

Warto w tym miejscu dodać, że bardzo pozytywnie w tym kontekście oceniana była przez staropolską historiografię Jadwiga Andegaweńska, córka Ludwika, której przypisywano zainicjowanie działań militarnych mających na celu odzyskanie z rąk węgierskich zamków i miast ruskich, utraconych za panowania jej ojca. Tego rodzaju oceny można znaleźć m.in. w dziele Chmielowskiego i Naruszewicza¹⁷.

Przedstawiając ujęcia historiograficzne, w których pojawiały się odniesienia do kontaktów polsko-węgierskich, w tym kontaktów szlachty, należy zwrócić uwagę na nurt staropolskiej historiografii, żywy w XVIII stuleciu, związany z tradycją rodów szlacheckich, który przejawiał się w postaci dzieł historyczno-genealogicznych i miał ogromny wpływ na sposób postrzegania własnej przeszłości przez elity polityczne Rzeczypospolitej. Tradycję tego rodzaju dyskursu ukształtowały dzieła opublikowane jeszcze w XVI i XVII w., jak *Herby rycerstwa polskiego* Bartłomieja Paprockiego, *Orbis Polonus* Szymona Okolskiego czy *Poczet herbów szlachty Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego* Wacława Potockiego¹⁸.

17 B. Chmielowski, *op. cit.*, cz. 2, s. 428–433; A. Naruszewicz, *Historia narodu polskiego od początku chrześcijaństwa. Panowanie Piastów*, t. VI, Warszawa 1803, s. 23.

18 B. Paprocki, *Herby Królestwa Polskiego*, Kraków 1584; S. Okolski, *Orbis Polonus splendoribus caeli: Triumphis mundi: Pulchritudine animantium: Decore aquatiliū: Naturae excellentia reptiliū condecoratus in quo antiqua sarmatarum gentilitia per vetustae nobilitatis poloniae insignia, vetera et nova indigenatus meritorum praemia et arma specificantur et relucet [...]*, Cracoviae 1641; W. Potocki, *Poczet herbów szlachty Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego gniazdo i perspektywa staroświeckiej cnoty, płodnej Matki wszystkich Świętych i Świeckich Ozdób, po Całym Świecie, a mianowicie w Ojczyźnie naszej, gdzie złotej, w puchu Białego Orła, wychowawcy wolności, jasnemu, męstwa, powagi i statku, zaraz od pieluch nawykając słońcu. Gdzie pomnożenie na jasność pańskiego przez lat dwanaście set, aż dotąd, szczęśliwie kwitnęła Majestatu. Tudzież starożytność Domów: rodowitość familij, teologiczne, polityczne nauki, przestrogi argucje, żarty i co z okazji którego podało herbu, krótko, związęm opisuje wierszem [...]*, Kraków 1696; Por. też A.F. Grabski, *Myśl historyczna polskiego Oświecenia*, Warszawa 1976, s. 31–32.

W XVIII w. najważniejszym dziełem tego nurtu była *Korona polska* pióra Kaspra Niesieckiego¹⁹.

Legendy herbowe stanowiły ważny składnik tożsamości szlacheckiej, nadając polor dawności pochodzenia i zasług założycieli lub przodków poszczególnych rodzin, służyły legitymizacji pozycji społecznej nie tylko ich, ale wręcz całego stanu społecznego. Przykładem legendy herbowej wiążącej ważny, szeroko rozpoznany herb polskiej szlachty z Węgrami jest legenda herbu Korczak²⁰. Herb ten ma zresztą bezsprzecznie pochodzenie węgierskie, a trzy wręby w jego tarczy symbolizują trzy rzeki: Dunaj, Cisę (lub Drawę) i Sawę. Co ciekawe, według Jana Długosza podskarbi Dymitr z Bożegodaru herbu Korczak miał zostać wyróżniony przez Ludwika Andegaweńskiego włączeniem znamion herbu królewskiego do herbu szlachcica²¹. O sposobie postrzegania herbu Korczak może świadczyć fakt, że już w XV w. Długosz odnotował ten herb wśród 71 najstarszych polskich herbów, a jednym z pierwszych rodów, które miały się nim pieczętować, mieli być według tradycji staropolskiej Gorajscy. Wspomniane informacje można również znaleźć w wydany w XVIII w. herbarzu Kaspra Niesieckiego.

Opisując sposób przedstawiania związków szlachty polskiej i węgierskiej w historiografii polskiej XVIII stulecia, konieczne jest zwrócenie uwagi na wydarzenia dotyczące I rozbioru Polski. W wyniku działań Habsburskich już w 1769 r. Rzeczpospolita utraciła kontrolę nad starostwami spiskimi, którą sprawowała od XV w. Konsekwencją pierwszego zaboru było zajęcie przez Austrię całego województwa ruskiego, części krakowskiego, bełskiego i sandomierskiego. W ramach propagandy rozbiorowej ukazało

¹⁹ K. Niesiecki, *Korona polska przy złotej wolności starożytnemi przy wszystkich katedr, prowincji i rycerstwa klejnotami heroicznym męstwem i odwagą najwyższemi honorami a najpierwej cnotą pobożnością i świątobliwością ozdobiona, potomnym zaś wiekom na zaszczyt i nieśmiertelną sławę pamiętnych w tej ojczyźnie synów [...]*, t. I–IV, Lwów 1728–1743.

²⁰ W. Potocki, *op. cit.*, s. 136–137; M. Kazańczuk, *Staropolskie legendy herbowe*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 149–150.

²¹ M. Kazańczuk, *op. cit.*, s. 15–16.

się po polsku szereg tekstów uzasadniających dokonane aneksje. Powoływano się w nich m.in. na prawa Korony Węgierskiej do ziem Rusi Halickiej²². Mimo bezsilności strony polskiej próbowano jednak reagować na propagandę zaborców, czego efektem było ukazanie się w 1773 r. m.in. dzieła Feliksa Łojko *Odpowiedź na Wykład poprzedzający praw Korony Węgierskiej do Rusi Czerwonej i do Podola*²³. Autor prześledził historię stosunków polsko-węgierskich od XII w. aż po XVIII stulecie, dowodząc polskich praw do zagarniętych obszarów, szczególnie dawnej Rusi Halickiej. Łojko powoływał się w swoim wywodzie na historyków węgierskich oraz dokumenty, które były przez nich przywoływane, kontrargumenty czerpał z polskiej, ale i niemieckiej historiografii, również posiłkując się wiedzą archiwalną. Nie negował wpływów węgierskich z okresu panowania Beli III i osadzenia na tronie halickim jego brata Andrzeja w 1188 r.²⁴ Akcentował jednak krótkotrwałość tego sukcesu, brak żywiołu węgierskiego na Rusi, nawet szlachty²⁵. Opisując wydarzenia dotyczące XIV stulecia, eksponował sukcesy Kazimierza Wielkiego związane z zajęciem ziem ruskich po śmierci Bolesława Jerzego II. Nie negował porozumień polskiego władcy ze swoim węgierskim siostrzeńcem co do przyszłości ziem ruskich, ale podkreślał bezprawność ich zajęcia przez Węgrów w 1377 r.²⁶ W konsekwencji, w opinii Łojki, cała administracja na tych terenach została przekazana w ręce szlachty węgierskiej, łącznie z funkcją „gubernatora” prowincji oraz komendantów zamków²⁷. Kres panowaniu węgierskiemu na Rusi miało położyć panowanie Jadwigi, choć wcześniej część zamków mieli przejąć już książęta litewscy. Bardzo ciekawie

22 *Wywód poprzedzający praw Korony Węgierskiej do Rusi Czerwonej i Podola, tak jako Korony Czeskiej do Xięstw Oświęcimskiego i Zatorskiego*, Wiedeń 1772.

23 F. Łojko, *Odpowiedź na Wykład poprzedzający praw Korony Węgierskiej do Rusi Czerwonej i do Podola, tak jako Korony Czeskiej do Xięstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego*, [b.m.] 1773.

24 W. Felczak, *Historia Węgier*, Wrocław 1983, s. 38–40.

25 *Ibidem*, s. 23–27.

26 *Ibidem*, s. 52–55.

27 *Ibidem*, s. 56–57.

opisywał polski historyk relacje między polskimi elitami szlacheckimi od czasów rządów Zygmunta Luksemburskiego po XVIII stulecie. Łojko przekonywał, że polska i węgierska magnateria oraz szlachta zawsze dążyły do zgody i pokoju między obu krajami, nawet za cenę sprzeciwu wobec własnych władców. Początek tego rodzaju postawy miał się datować od momentu negocjacji pokojowych między Władysławem Jagiełłą a Zygmuntem Luksemburskim w 1411 r.²⁸ U jej podstaw tkwiło dążenie do zabezpieczenia podobnych praw i przywilejów posiadanych przez ten stan na Węgrzech i w Polsce, a więc pewnego rodzaju porozumienie stanowe ponad podziałami politycznymi. Oczywiście była to konstrukcja retoryczna, która miała służyć jako argument za zachowaniem niepodzielności terytorialnej Rzeczypospolitej, ale, co trzeba dodać, konsekwentnie stosowana w całym dziele przy okazji przywoływania różnych wydarzeń z historii obu krajów.

Podsumowując, należy podkreślić, że obraz relacji szlachty polskiej i węgierskiej w historiografii staropolskiej XVIII w. nie stanowi prostego opisu związków między poszczególnymi rodzinami należącymi do tego stanu w obu krajach. Był on raczej pochodną polskiej perspektywy widzenia własnych związków historycznych z Węgrami. Stąd szlachta węgierska często była traktowana jako strona w rozumieniu narzucanym przez strukturę retoryczną erudycyjnych dzieł historiograficznych. Powstawał w ten sposób obraz grupy, która miała być bardzo bliska polskiej szlachcie, posiadając podobne przywileje, a nawet ustrój z instytucją wolnej elekcji. Tego rodzaju wyobrażenia pozwalały na przyjazne opisywanie elit węgierskich nawet przy okazji tak tragicznych wydarzeń jak rozbiory.

²⁸ *Ibidem*, s. 67–77.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Chmielowski B., *Nowe Ateny albo akademia wszelkiej scjencji pełna, na różne tytuły jak na classes podzielona, mądrym dla memoriału, idiotom dla nauki, politykom dla praktyki, melancholikom dla rozrywki erygowana*, cz. 1–4, Lwów 1745–1756.
- Fiszer P., *Geografia czyli czterech części świata opisanie, w którym się wyrażą rząd i własność każdego państwa z obyczajami obywateliw jego, znaczniejsze miejsca z położeniem ich względem innych, osobliwsze rzeki ze źródłami swemi i ujęciami z Przydatkiem krótkiej nauki o sferze, z francuskiego na polski język dla młodzi szkolnej przetłumaczone*, Warszawa 1761.
- Kołudzki A., *Thron ojczysty albo pałac wieczności w krótkim zebraniu monarchów, xiążąt i królów polskich z różnych aprobowanych autorów, od pierwszego Lecha aż do terażniejszych czasów, zupełną w sobie życia i dzieł ich nieśmiertelnych zamykający historią*, Poznań 1727.
- Łojko F., *Odpowiedź na Wykład poprzedzający praw Korony Węgierskiej do Rusi Czerwonej i do Podola, tak jako Korony Czeskiej do Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego*, [b.m.] 1773.
- Łubieński W., *Świat we wszystkich swoich częściach mniejszych i większych, to jest w Europie, Azji, Afryce i Ameryce w monarchiach, królestwach, księstwach, prowincjach, wyspach i miastach geograficznie i historycznie opisany*, Wrocław 1741.
- Naruszewicz A., *Historia narodu polskiego od początku chrześcijaństwa. Panowanie Piastów*, t. VI, Warszawa 1803.
- Naruszewicz A., *Historia narodu polskiego*, t. II–VII, Warszawa 1780–1786.
- Niesiecki K., *Korona polska przy złotej wolności starożytnemi przy wszystkich katedr, prowincyi i rycerstwa klejnotami heroicznym męstwem i odwagą najwyższemi honorami a najpierwej cnotą pobożnością i świątobliwością ozdobiona, potomnym zaś wiekom na zaszczyt i nieśmiertelną sławę pamiętnych w tej ojczyźnie synów [...]*, t. I–IV, Lwów 1728–1743.
- Okolski S., *Orbis Polonus splendoribus caeli: Triumphis mundi: Pulchritudine animantium: Decore aquatilium: Naturae excellentia reptilium condecoratus in quo antiqua sarmatarum gentilitia per vetustae nobilitatis poloniae insignia, vetera et nova indigenatus meritorum praemia et arma specificantur et relucent [...]*, Cracoviae 1641.
- Paprocki B., *Herby Królestwa Polskiego*, Kraków 1584.
- Pikulski G., *Sukcess świata czyli historia uniwersalna o pierwszych Rodzicach Adamie i Ewie, początku monarchij, królestw i miast ważniejszych, zaczawszy od stworzenia świata aż do terażniejszych czasów*, Lwów 1763.

Potocki W., *Poczet herbów szlachty Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego gniazdo i perspektywa staroświeckiej cnoty, płodnej Matki wszystkich Świętych i Świeckich Ozdób, po Całym Świecie, a mianowicie w Ojczyźnie naszej, gdzie złotej, w puchu Białego Orła, wychowawcy wolności, jasnemu, męstwa, powagi i statku, zaraz od pieluch nawykając słońcu. Gdzie pomnożenie na jasność pańskiego przez lat dwanaście set, aż dotąd, szczęśliwie kwitnęła Majestatu. Tudzież starożytność Domów: rodowitość familiei, teologiczne, polityczne nauki, przestróg argucje, żarty i co z okazji którego podało herbu, krótko, związęłem opisuje wierszem [...]*, Kraków 1696.

Wyrwicz K., *Geografia powszechna czasów teraźniejszych albo opisanie krótkie krajów całego świata, ich położenia, granic, płodu ziemnego, skłonności obywatelów, handlu, obyczajów etc. etc. Z największych wiadomości, krajopisarzów i wędrowników zebrane ku pożytkowi młodzi narodowej na szkoły publiczne wydana*, Warszawa 1770.

Wywód poprzedzający praw Korony Węgierskiej do Rusi Czerwonej i Podola, tak jako Korony Czeskiej do Xięstw Oświęcimskiego i Zatorskiego, Wiedeń 1772.

Zaluski J.A., *Specimen historiae polonae criticae...*, Varsavia 1735.

Opracowania

Felczak W., *Historia Węgier*, Wrocław 1983.

Grabski A.F., *Historyzm sarmacki a historyzm Oświecenia*, „Przegląd Humanistyczny” 1972, t. XVI, nr 5, s. 1–15.

Grabski A.F., *Myśl historyczna polskiego Oświecenia*, Warszawa 1976.

Kazańczuk M., *Staropolskie legendy herbowe*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.

Lipko S., *Nauczanie geografii w okresie Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 1973.

Lipko S., *Podręczniki geografii w szkołach polskich XVIII w.*, Warszawa 1966, Rozprawy z dziejów oświaty, t. IX.

Okoń J., *Kompendia wiedzy a kompilacje. (Wprowadzenie do problematyki gatunku)*, „Ruch Literacki” 2007, t. XLVIII, nr 4–5, s. 409–421.

Olszewicz B., *Geografia polska w okresie odrodzenia*, Warszawa 1956.

Orzeł J., *Historia – tradycja – mit w pamięci kulturowej szlachty Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Warszawa 2016.

Puchowski K., *Edukacja historyczna w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej 1565–1773*, Gdańsk 1999.

Puchowski K., *Edukacja historyczno-geograficzna w kolegiach pijarskich i jezuickich w I Rzeczypospolitej. Próba porównania*, [w:] *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX w.*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Warszawa–Kraków 1993, s. 477–488.

Roszak S., *Archiwum sarmackiej pamięci. Funkcje i znaczenie rękopiśmiennych ksiąg „silva rerum” w kulturze Rzeczypospolitej XVIII w.*, Toruń 2004.

Rybicka-Nowacka H., *„Nowe Ateny” Benedykta Chmielowskiego. Metoda, styl, język*, Warszawa 1974.

Wichowa M., *Ks. Benedykt Chmielowski – twórca „Nowych Aten” jako „scriptor rerum mirabilium”*, [w:] *Świt i zmierz baroku*, red. M. Hanusiewicz, J. Dąbkowska, A. Karpiński, Lublin 2002, s. 475–487.

Wolański F., *Europa jako punkt odniesienia dla postrzegania przestrzeni geograficznej przez szlachtę polską w osiemnastym wieku w świetle relacji podróżniczych i geograficznych*, Wrocław 2002.

Wolański F., *Staropolskie podręczniki i kompendia geograficzne jako źródło wiedzy o świecie w XVIII w.*, [w:] *Staropolskie kompendia wiedzy*, red. I.M. Dacka-Górzyńska, J. Partyka, Warszawa 2009, s. 195–202.

Wyszomirska M., *Rokosz gliniański i „Rady Kallimacha” a doktryna złotej wolności*, [w:] *Nad społeczeństwem staropolskim. Kultura, instytucje, gospodarka w XVI–XVIII stuleciu*, red. K. Łopatecki, W. Walczak, Białystok 2007, s. 73–82.

History of the Relationship Between the Polish and the Hungarian Nobility in the Light of Old Polish Historical and Geographical Writings in the 18th Century

Summary. Polish-Hungarian contacts have a tradition dating back to the Middle Ages, which was present in Polish historiography of the early modern times. Knowledge on this subject was present in the consciousness of the Old Polish society. About it was described in medieval chronicles and historical writings of the Renaissance. In the 18th century, Old Polish historiography changed under the influence of the Enlightenment. The historiography was also influenced by the experiences related to the partitions of Poland. The aim of the article is to how the descriptions of Polish-Hungarian relations evolved. Particular attention is paid to the description of the relations between the elites of both countries. Historiographic works and geographical compendiums were used to conduct the study.

Keywords: historiography, culture of memory, Old Polish culture, historical and geographical writing